

ПОРТРЕТИ ІСТОРИКІВ

УДК 94:378.124.1 (477.63)(092)

В. В. Іваненко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИК СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ТА ПРОСВІТИТЕЛЬ СУЧАСНОСТІ (до 70-річчя доктора історичних наук, професора А. Г. Болебруха)

Розглянуто основні віхи життя та науково-педагогічної діяльності непересічного вітчизняного ученого-гуманітарія, професора історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара А. Г. Болебруха, показано його внесок у розвиток української та російської історіографії.

Ключові слова: історія, наука, освіта, професія, суспільна думка, культура, політика, історіографія, дидактика, просвітництво.

Рассмотрены основные вехи жизни и научно-педагогической деятельности известного отечественного ученого-гуманитария, профессора истории Днепропетровского национального университета имени Олеса Гончара А. Г. Болебруха, показан его вклад в развитие украинской и российской историографии.

Ключевые слова: история, наука, образование, профессия, общественная мысль, культура, политика, историография, дидактика, просветительство.

The main landmarks of life and scientific-pedagogical activity of the well-known Ukrainian scholar, professor of history of Oles' Honchar Dnipropetrovsk National University A.G. Bolebruh are regarded, his contribution into the development of the Ukrainian and Russian historiography is shown.

Key words: history, science, education, profession, social thought, culture, politics, historiography, didactics, educational activities.

Починаючи нарис, пригадалося чомусь чеховське «У людини має бути все прекрасне: і обличчя, і одяг, і душа, і думки...». Відразу скажу, що цей вислів ніби про нього – відомого українського історика, вченого та організатора історичної освіти і науки, професора, заслуженого працівника освіти України Анатолія Григоровича Болебруха.

У той же час добре розумію, що високопарні епітети, адресовані конкретній людині, нехай і ювіляру, далеко не завжди схвально сприймаються на загал читачами чи слухачами, а інколи просто шокують їх, викликаючи справедливий гнів та обурення. Тому, звертаючись до біоісторіографічної спадщини колеги і соратника по раз й назавжди обраному ремеслу, спробуємо дотримуватись якоїсь «золотої середини» (хоча це дуже непросто), аби не збочити й не потрапити у пастку банальної емоційно-пафосної схеми її відтворення. Переконалий: саме такий підхід дозволяє адекватно і максимально повно оцінити зроблене науковцем, співставити немов на неупереджених терезах його напрацювання та здобутки в загальному контексті вітчизняного історіографічного процесу.

І ще одне попереднє зауваження. Усі ми, як відомо, виростаємо не тільки з батьківської, а й, образно кажучи, суспільної оселі, формуємося і трансформуємося під благотворним чи, навпаки, руйнівним впливом багатьох чинників соціаль-

ного, національного, політичного, історичного характеру, усвідомлюємо себе мікрочастинкою «своєї» та й загальнопланетарної спільноти. Іншими словами, кожен з нас суцільний є своєрідним «продуктом» відповідної епохи та суспільної організації з притаманними їм ціннісними пріоритетами, морально-духовними орієнтирами, «родимими плямами».

Не є винятком, звісно, і наш ювіляр. Але на відміну від тих, хто як хамелеон ладен легко змінювати мотивацію внутрішніх уподобань, поступатися принципами на угоду черговій кон'юнктурі, тобто, говорячи словами відомої пісні у виконанні А. Макаревича з гурту «Машина часу», «прогибаться под изменчивый мир» (мовляв, «чего изволите?»), ключовим, стратегічно незмінним імперативом життєвого кредо А. Г. Болебруха є його чітка й послідовна громадянська позиція, тверді переконання, засновані на вічних засадах доброчинності, справедливості, волелюбства, увібрали, що називається, з молоком матері правило жити чесно, відповідально, по совісті. Незалежно від політичної погоди та кольорів державного прапора. Як справжній вчений-професіонал не пішов він слідом за тими колегами, чиє світоглядне обличчя, підходи та акценти пізнання минулого упродовж двох останніх десятиліть круто змінилися, хто почав буквально з одержимістю, нерідко всупереч реальним фактам, як то кажуть, «з точністю до навпаки» переписувати нашу історію, особливо відносно недавню, радянську, безсоромно жонглюючи оцінками подійних картин за принципом руху маятника – від знака плюс до мінус і навпаки – й головне, не дуже обтяжуючи себе при цьому їх належною аргументацією. Мовляв, все там було не так, не за стандартами демократії, гуманізму, загальнолюдських цінностей... І крапка.

А. Г. Болебрух хоч і зазнав цілком зрозумілих трансформаційних впливів новітньої української історії, зумовлених передусім отриманою свободою творчості й доступом до нових масивів історичних джерел та іншої потрібної вченому-історичному інформації, в тому числі з глобальної мережі Internet, проте завжди лишався, за великим рахунком, самим собою, вірним основоположним принципам наукового пошуку. Напевно, не буде перебільшенням сказати, що понад усе для нього – встановлення «моменту істини», правди історії. Як говорили древні, Sapienti sat – розумному досить.

Тож напередодні знаменної дати в житті нашого друга і колеги хотілося б бодай стисло позначити найважливіші контури його біографії, віхи особистого і творчого зростання, підбити деякі попередні підсумки плідних науково-педагогічних студій знаного історика, патріота, громадського діяча.

Народився А. Г. Болебрух 20 жовтня 1940 р. у м. Кустанай (Казахстан) в родині службовців. Дитинство його, як і мільйонів однолітків, було опалено війною, виснажене і травмоване страшенними поневіряннями тієї лиховісної пори й не менш болісних часів повоєнного виживання. Саме виживання, бо важко повною мірою уявити, чого довелося зазнати тоді хлопчику, тим паче залишившись у шестирічному віці без мами Тетяни Миколаївни. Тому й не дивно, що він рано долучився до праці у пошуках свого хліба насущного, хоча сам дуже неохоче згадує про ті драматичні роки.

Після переїзду у 1952 р. в Україну (звідки був родом батько Григорій Васильович), до Дніпропетровська, Анатолій продовжив навчання у середній школі, по закінченні якої протягом кількох років осягав премудрості робітничої професії й, навіть, став майстром на взуттєвій фабриці. Це був перший його професійний «Еверест», успішно подоланий вже у молодості. І не в останню чергу, мабуть, завдяки тому, що він з юних літ добре засвоїв закладену на генетичному рівні нехитру життєву формулу: якщо берешся за щось, роби сумлінно, майстерно...

Та нестримна тяга до знань, гуманітаристики взяла таки гору. У 1962 р. вже цілком зрілою людиною, з певним життєвим досвідом Анатолій поступає за конкурсом на філологічний (з 1965 р. – історико-філологічний) факультет Дні-

пропетровського державного університету, який закінчує з відзнакою (круглим п'ятірочником!) у 1967 р., стаючи дипломованим спеціалістом у галузі російської мови та літератури. Саме в цьому сегменті філології він на той час відчував своє фахове покликання.

І здібного випускника помітили, запропонували йому посаду викладача кафедри російської мови. Безумовно, для молодого людини, вчорашнього студента це була велика честь і велика довіра. Адже йшлося про роботу в одному з небагатьох на той час престижних класичних вишів України. Одночасно він плідно співпрацював в університетській газеті «За передову науку», фактично виконуючи обов'язки її редактора. Отже, зовні все складалося нібито більш ніж вдало, привабливо, з абсолютно прогнозованою перспективою.

Проте невдовзі А. Г. Болебрух вирішив круто змінити вектор своєї професійної кар'єри, обравши нову для себе спеціальність – історію. Очевидно, що цей вибір був продиктований не тільки давнім (ще змалку) внутрішнім уподобанням до вивчення минувшини, прагненням проникнути у її найглибші таїни та хитросплетіння, а й стимульований щойно відродженою в університеті історичною освітою (з 1965 р.), яка швидко стала суперпопулярною в регіоні, збираючи прямо-таки шалені конкурси у ході вступних кампаній.

Як би там не було, але у жовтні 1969 р. філолог за фахом зараховується в очну аспірантуру по кафедрі історії СРСР і УРСР й занурюється у новий для себе світ пізнання минулого свого народу, власних витоків, першоджерел, чинників становлення та розвитку, працюючи під мудрим керівництвом завідувача кафедри, іменитого українського історика-аграрника, професора Д. П. Пойди. Цей науковий і людський альянс у поєднанні з винятковою працьовитістю та наполегливістю Анатолія Григоровича виявився зрештою вельми плідним, вилившись в успішний захист у 1972 р. кандидатської дисертації на тему «Борьба русского самодержавия с передовой общественно-политической мыслью второй половины XVIII в.» [2]. Відповідний науковий ступінь було присвоєно у квітні 1973 р.

Одразу по закінченні аспірантури і захисту дисертації, з жовтня того ж року, новоспечений учений-історик розпочинає науково-педагогічну діяльність на посаді викладача кафедри історії СРСР і УРСР (нині – російської історії), але вже у грудні 1972 р. переходить на щойно створену кафедру історіографії та джерелознавства, з якою цілком природно й пов'язує свою подальшу кар'єру, працюючи у сфері її наукового і дидактичного профілю.

Саме тут він сформувався як висококваліфікований фахівець, науковець, пройшовши шлях від викладача до професора, очільника кафедри. Гадаю, не зайвим буде нагадати при цьому віхи його кафедрального сходження: з листопада 1973 р. – старший викладач, з травня 1975 р. – доцент (вчене звання присвоєно у березні 1977 р.), з квітня 1990 р. – професор (вчене звання присвоєно у травні 1991 р.), з грудня 1994 р. – завідувач.

Як пише сам А. Г. Болебрух, атмосфера наукового дерзання, що панувала на факультеті [21], а також здобутий ним власний досвід і накопичений дослідницький доробок спонукали його до подальшої «розкрутки» улюбленої історико-суспільствознавчої проблематики, дали можливість у другій половині 1980-х років піднятися на новий щабель професійного зростання. У 1989 р. він успішно захистив докторську дисертацію «Крестьянский вопрос в общественной мысли России конца XVIII – начала XIX в.» [11] у спецраді Московського історико-архівного інституту (нині – Російський державний гуманітарний університет) під головуванням його тодішнього ректора, популярного політичного діяча перебудовної доби професора Ю. М. Афанасьєва (науковий ступінь присвоєно у вересні того ж року). Робота дістала високу оцінку провідної установи (кафедра історії СРСР Саратовського держуніверситету ім. М. Г. Чернишевського), офіційних опонентів – докторів історичних наук, професорів М. Т. Белявського, М. Д. Кур-

мачової, А. Д. Степанського, інших вітчизняних науковців. Реалізований таким чином проект став органічним продовженням дослідницької лінії дніпропетровського історика, започаткованої ще під час роботи над кандидатською дисертацією.

Протягом 1970–1980-х рр. поступово розкрилася ще одна важлива грань характеру і внутрішнього потенціалу А. Г. Болебруха – його неабиякий організаторський хист, у чому особисто міг переконаватися, працюючи пліч-о-пліч з ним в різних сферах життєдіяльності історичного факультету (такий статус цей підрозділ отримав з 1971 р.). Думаю, не покривлю душею, коли скажу, що чим би не займався ювіляр, завдяки своїй м'якій, гуманістичній манері спілкування, ініціативності, комунікабельності, толерантності він завжди перебував і продовжує перебувати в епіцентрі подій, усіляко сприяючи консолідації колективу, налагодженню його дружної й конструктивної роботи на ключових напрямках забезпечення якісної підготовки нових поколінь фахівців, кадрів вищої кваліфікації, розвитку історичних досліджень. Майже півтора десятиліття Анатолій Григорович працював заступником декана факультету, послідовно опікуючись спочатку вечірнім відділенням, потім науковою і навчальною роботою.

Із вдячністю згадую й сам ті вже відносно далекі, але і донині близькі, щемкі серцю часи, коли всі ми – викладачі, студенти, аспіранти – вчилися один у одного, працювали в досить сприятливому професійному мікрокліматі, заклавши відтоді добру традицію, яка живе й сьогодні, сповнені амбітних намірів та планів прагнули віднайти своє «місце під сонцем», свою, так би мовити, стежину до Храму. Водночас то були насичені різними подіями роки, що стали багато в чому визначальними для структурування й вироблення стратегії розвитку відновленого факультету, пошуку ним власної ніші у вітчизняному просторі вищої історичної освіти і науки.

Й чи не найбільшим динамізмом характеризувалося наше повсякденне життя на факультеті тих часів у період десятилітнього деканства відомого організатора освітнянської галузі, блискучого оратора, професора А. М. Черненка (1977–1987), з ім'ям якого справедливо пов'язується не тільки завершення в основному процесу організаційного становлення історичного факультету в ДДУ, а і його стрімкий вихід на республіканську та союзну арену. Були встановлені тісні ділові й дружні стосунки з провідними академічними установами та університетами СРСР, здійснювалися спільні наукові проекти, регулярно проводилися конференції, семінари, відбувався обмін досвідом, науковцями, студентами, аспірантами, виданими монографіями, збірниками, підручниками тощо. Зокрема, на факультеті побувало чимало маститих вчених-істориків з Москви, Ленінграда, Києва та інших наукових і освітніх центрів країни. Серед них – академіки І. І. Мінц, Ю. Ю. Кондуфор, М. І. Супруненко, П. Т. Тронько, доктори наук, професори В. К. Гусев, Р. Г. Скринніков, М. Т. Белявський, Н. Я. Ейдельман, В. О. Муравйов, О. С. Орлов, Ю. О. Львунін, В. Є. Іллерицький, О. І. Рогов, В. Г. Сарбей, Ю. А. Пінчук, С. В. Кульчицький, В. Ф. Панібудьласка, П. П. Панченко та багато ін.

А чого варті ініційовані й організовані на базі Дніпропетровського університету серія резонансних всесоюзних і всеукраїнських наукових форумів, учасниками яких були сотні фахівців-істориків найвищого гатунку практично з усіх республік СРСР. Промовистий факт: тільки у конференції, присвяченій 60-річчю закінчення громадянської війни в радянській Росії (1980), взяли участь 36 членів союзної та національних академії наук, близько двохсот докторів і кандидатів наук. І в кожному з цих заходів є вагома частка організуючої «легкої руки» А. Г. Болебруха.

У квітні 1987 р. настав лідерський час для нього самого, коли він очолив факультет, як виявилось, на цілих 15 років (до 2002-го). Зауважимо принагідно, що

це був дуже складний, суперечливий період, повний драматичних перипетій в житті країни та університету, обумовлений, головню, агонією і розпадом державної конструкції під назвою «СРСР», виникненням та становлення нової незалежної Української держави, період, який супроводжувався глибокими і надзвичайно болісними трансформаційними процесами в усіх сферах суспільного життя, руйнацією усталених світоглядних орієнтирів, духовно-моральних цінностей, появою й утвердженням у масовій свідомості нових, щоправда, далеко не завжди кращих від попередніх. До того ж, то був час різкого, обвального падіння престижності освіти і науки, соціального статусу їх працівників, небувалого «відпливу інтелекту» за кордон.

Звичайно, все це вносило елементи певної дисгармонії і напруженості в життєві будні колективу факультету, вимагаючи особливої виваженості, такту, делікатності з боку керівництва. Саме такий стиль управлінської культури й демонстрував у ті непрості роки декан А. Г. Болебрух, який чудово розумів, що життєдіяльність очолюваного ним підрозділу як ніколи була поставлена в жорстку залежність від особистісних і професійних якостей керівника. І він з честю витримав цей суворий іспит за право нести тяжку лідерську ношу в колективі.

Основним лейтмотивом діяльності А. Г. Болебруха на посаді декана була, на наш погляд, з одного боку, генеральна установка на збереження та зміцнення інтелектуального й організаційного потенціалу, нагромадженого за радянських часів, а з іншого – принципове неприйняття вульгарно-революційних пострадянських гасел та практик, спрямованих на кардинальну ревізію методології історичного пізнання і організації наукових досліджень. Іншими словами, черговою, тепер вже «демократичної атаки» на історію, декан не допустив. Позначилися, мабуть, швидше за все ті ж глибинні людські якості Анатолія Григоровича, його справжня, а не удавана інтелігентність, тяжіння до «віку Просвітництва» та парадигми просвітництва загалом, унаслідок чого він свідомо обрав шлях так званої «обережної, поміркованої модернізації» історичного факультету і, як нам здається, не помилився у виборі стратегічного вектора.

Головне, що факультет за час болебрухівського «правління» зазнав істотних змін не тільки у площині організаційно-структурних перетворень, а й за престижно-іміджевим позиціонуванням. У результаті, спираючись на підтримку своїх найближчих помічників (доц. С. С. Волкобая, доц. О. Г. Хмельникова, проф. В. В. Підгаєцького), завідувачів кафедр (проф. М. П. Ковальського, проф. В. К. Якуніна, проф. Г. К. Швидько, доц. В. І. Костенка, проф. С. І. Світленка, доц. М. Д. Мартинова, доц. С. Й. Бобилевої, проф. В. В. Іваненка), всього професорсько-викладацького корпусу, спільними зусиллями вдалося зберегти існуючі наукові школи і навіть приростити кадровий потенціал за рахунок припливу низки нових докторів і кандидатів наук, відкрити кафедру історії України (1989), заснувати науково-дослідну лабораторію історії Придніпровського регіону (1990), реконструювати і відновити музей історії університету тощо. Цілком заслужено пишається Анатолій Григорович і своєю безпосередньою причетністю до організації трьох нових спеціальностей в структурі істфаку – «правознавство», «політологія», «соціологія», які згодом виділилися в окремі юридичний та соціально-гуманітарний факультети, чим, до речі, завершився процес структурування соціогуманітарної освіти в університеті в межах існуючих тут на той момент напрямів підготовки фахівців такого профілю. Навряд чи слід зайвий раз повторювати, наскільки важко було це зробити наприкінці 1980 – початку 1990-х років.

Оцінюючи в синтезованому вигляді деканську діяльність А. Г. Болебруха, маємо всі підстави стверджувати: він достатньо впевнено і ефективно виконав місію такого собі історико-культурологічного містка між минулим та сьогоденням, з'єднавши практично в єдиний цілісний процес три епохи: соціалістичну, постра-

дянську і якісно нову модерну, контури якої поки що дуже розмиті й тільки-но вимальовуються в сучасній науковій літературі, публіцистиці та медіапродукції. Багато в чому саме завдяки професіоналізму, дипломатичності й людяності декана факультет зрештою не лише вистояв у пострадянських розломах всього і вся, зберіг своє обличчя і репутацію як один з «ветеранів» університету, заснований в числі перших його чотирьох навчальних підрозділів у далекому 1918-му, а й отримав новий імпульс для подальшого розвитку в умовах реалізації загальної стратегії поглибленого реформування національної вищої школи після розпаду СРСР.

Сумлінне і результативне виконання посадових обов'язків декана та завідувача кафедри (до 2006 р.) професор А. Г. Болебрух поєднував із плідною роботою в спеціалізованій вченій раді по захисту кандидатських (пізніше – докторських) дисертацій з історичних наук при Дніпропетровському державному (з 2000 р. – національному) університеті, яку він очолював упродовж 1988–2004 рр., активно сприяючи організаційному й творчому забезпеченню атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Особисто вчений підготував чотирьох докторів (Є. І. Бородін, О. І. Журба, Ю. А. Святець, О. Б. Шляхов) і дванадцять кандидатів наук (В. М. Бекетова, Ю. В. Давиденко, М. В. Зенкін, Г. І. Карпенко, С. М. Келембет, Є. М. Луняк, Ю. М. Пазинич, М. А. Руднев, А. В. Хрідочкін, В. В. Ченцов, Н. В. Ченцова, Н. К. Чернишова), переважно в галузі історії суспільної думки, взаємин влади і суспільства (у найширшому розумінні цієї понятійної категорії) на теренах України та Росії XVIII–XX ст. Чільне місце в дисертаціях займають джерелознавчі та історіографічні дослідження, причому їхня тематична амплітуда є вельми широкою – від генеалогії князів Нижегородсько-Суздальської землі кінця XIV – середини XV ст. до інформаційних можливостей документів органів державної безпеки у вивченні соціально-політичної історії України непівської доби [31].

Тим самим під керівництвом професора А. Г. Болебруха фактично сформувалися підвалини наукової школи, авторитет якої дедалі зміцнюється й примножується як в Україні, так і за її межами, породжуючи нові оригінальні ідеї, задуми, проекти, нові імена молодих, перспективних дослідників, органічно консолідованих у річці наукових пошуків свого наставника. Постійне кадрове підживлення молоддю болебрухівської школи є надійною запорукою її успішного функціонування і об'єктивного зростання наукової ваги в майбутньому.

А. Г. Болебрух був принциповим і прискіпливим відповідальним редактором головного друкованого органу історичного факультету – «Вісника Дніпропетровського університету. Серія історія та археологія» – від його заснування у 1993 р. до 2002 р., редагував міжвузівський збірник наукових праць «Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України» (1995–2007), входив і входить до редколегій низки інших фахових видань університету та регіону, зокрема, періодичних часописів «Бористен», «Грані», «Гуманітарний журнал» та ін.

А. Г. Болебрух – один з кращих лекторів історичного факультету, університету в цілому, він неодноразово ставав переможцем оглядів-конкурсів педагогічної майстерності у рідному ВНЗ. І цей успіх теж абсолютно закономірний. Адже мистецтво живого спілкування і своєрідного фахового, духовного «зрощення» з аудиторією, озброєння слухачів спонукальною мотивацією до роздумів у руслі отриманих історичних знань були й залишаються для нього альфою і омегою дидактичної культури, найвищим мірилом професіоналізму педагога.

Самим своїм ставленням до цієї, утім, як і до інших сфер інтелектуальної діяльності, він наочно доводить правоту відомої народної мудрості: *Docto homini et erudito vivere est cogitare*. Його лекції завжди ідеально структуровані, академічно і методично вивірені, відзначаються системністю, свіжістю, оптимальною збалансованістю фактологічного матеріалу, високою планкою його теоретико-

методологічного осмислення. Слухачам, учням, колегам імпонують також глибоко властиві сутності Анатолія Григоровича шляхетні манери лекторсько-наукової публічності, його акуратність в усьому й завжди, зібраність, педантизм.

Кілька десятиліть поспіль професор читав самостійно розроблені чи, говорячи інакше, авторські навчальні курси з палеографії, історіографії, спецкурси, пізніше сфокусував свою увагу переважно на такій нормативній дисципліні, як «Історія суспільної думки», що взагалі стала генеральним вектором його наукових студій. В активі А. Г. Болебруха також ціла низка підготовлених й виданих для студентів навчальних та методичних посібників до базових і спеціальних курсів, які він викладав й продовжує викладати на історичному факультеті. 3-поміж них відзначимо такі: «Теоретические вопросы развития историографии XVIII в.» (1979), «Русская просветительская мысль конца XVIII – начала XIX века» (1983), «Історія суспільної думки» (1993), «Історія суспільної думки України (друга половина XIX – поч. XX ст.)» (1994) та ін. Крім того, були ще розділи чи підрозділи в колективних навчально-методичних виданнях.

Палітра наукових інтересів А. Г. Болебруха є досить широкою, різнобарвною, так би мовити, охоплюючи кілька галузей знання – власне історію, джерелознавство, історіографію, історіософію, літературу, культурологію, політологію тощо. Не обійшов його навіть такий розповсюджений жанр нашого повсякденного спілкування на побутовому рівні, як історичні анекдоти (звичайно, пристойні, інтелегентні), внаслідок чого з'явилася цікава і оригінальна книжка, яку, вочевидь, теж можна вважати у певному сенсі різновидом історичного джерела [35].

Сумарний опублікований «багаж» вченого перевищує 130 найменувань праць, в тому числі 7 монографій, низка навчальних посібників та хрестоматій, книг іншої фахової спрямованості [34]. Йдеться про серйозні, новаторські в масі своїй речі, які можуть слугувати взірцем дослідницької культури, більше того, еталоном розв'язання наукових завдань, окрасою вітчизняного історіографічного процесу.

Центральним же напрямом, стрижнем інноваційних наукових пошуків А. Г. Болебруха стали проблеми української і російської суспільної думки як інтелектуального ресурсу взаємодії влади та суспільства на обширному тлі євразійського геополітичного простору в XVIII–XIX ст. Примітно, що тяга до такої тематичної орієнтації виявилася у нього вже під час навчання на філологічному факультеті, коли він переконався в тім, що його, за власним висловом, «ваблять не суфікси-префікси, навіть не надзвичайно цікава етимологія, а історія суспільної думки в усіх її джерельних проявах, від публіцистики до ідейного боку художньої літератури» [21].

У науковому доробку А. Г. Болебруха чимало таких досліджень, виконаних у хронологічному розрізі різних історичних епох, на основі фундаментальних теоретико-методологічних підходів, із залученням значних масивів мало- чи взагалі невідомих раніше історичних джерел. Особливу його увагу привертала доба Просвітництва – унікальний період другої половини XVIII ст. в розвитку вітчизняної культури. В умовах радянських історіографічних практик 1970–1980-х рр. тема ця, здавалося б, була рівновіддаленою від критичних меж ідеологічного впливу на історичну науку з боку партійно-державних структур. Натомість вивчення її відкривало можливість міждисциплінарного синтезу, зокрема, на основі даних філології, історії, культурології, історії державного управління тощо.

Показово, що молодий історик обрав для дослідження проблему взаємин імперської влади й суспільства Росії, зробивши акцент на питаннях функціонування цензурних органів та їхніх непростих стосунків з літературними колами «віку Просвітництва». Уже перші статті А. Г. Болебруха («Из истории назначения цензоров в России» [6], «Продворянская направленность цензурного законодательства в России XVIII в.» [18], «А. Н. Радищев о положении печати в царской Рос-

сии» [1]) продемонстрували принципову установку автора на вивчення «незручної» проблематики, яка начебто входила у канон вітчизняної історіографії, однак явно не перебувала на передньому краї історіографічного процесу.

У своїх дослідженнях А. Г. Болєбрух розкрив конкретний механізм діяльності цензурних органів російського царату проти опозиційної суспільної думки XVIII ст. Низка статей присвячена історичним і суспільним поглядам українських та російських просвітителів XVIII – початку XIX ст.

А. Г. Болєбрух уперше у вітчизняній історіографії розглянув особливості просвітительської критики феодально-кріпосницького ладу, специфіку еволюції української суспільної думки упродовж XVIII – початку XX ст.

Результати багаторічних досліджень окресленої проблематики були узагальнені спочатку в невеликих за обсягом книгах «Передовая общественно-политическая мысль второй половины XVIII века и царизм» (1979) [15], «Передовая общественно-политическая мысль России и Украины (от Радищева до декабристов)» (1987) [16], «Критика феодально-крепостнического строя в трудах русских и украинских просветителей XVIII – начала XIX века» (1988) [12], а потім і в фундаментальних монографіях «История общественной мысли XI – начала XIX в.» (1993) [10] й «Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.)» (2008) [14]. Останні два видання є основними працями професора, в яких з усією повнотою та глибиною втілена в життя його концептуальна парадигма.

Однією із заслуг А. Г. Болєбруха є те, що він зібрав, опрацював та прокоментував найвидатніші пам'ятки української суспільної думки XVIII – початку XX ст. Вже у ході формування сучасної української історіографії, протягом 1990-х рр., він ініціював видання й особисто упорядкував тексти двох хрестоматій: «История суспільної думки України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (1994) [30] і «Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.)» (1995) [32]. У результаті саме за активної участі нашого дослідника багато вітчизняних артефактів історіографії та суспільної думки XVIII–XIX ст. були, по суті, заново вписані в історіографічний процес.

Концентрованим підсумком проведених у даній площині досліджень є його вагомий особистий внесок і незаперечний авторський пріоритет у формуванні й обґрунтуванні історії суспільної думки як окремої галузі історичної науки. У своїх опублікованих працях та виступах на численних наукових форумах він запропонував принципово нове визначення суспільної думки як об'єкта і предмета історичного дослідження, власне тлумачення цих дефініцій у загальному контексті пізнання історії суспільної думки.

Іншим важливим аспектом дослідницьких розвідок А. Г. Болєбруха, що проходить «червоною ниткою» крізь всю його наукову творчість, стала історико-персонологічна проблематика, аналіз життєдіяльності й поглядів цілої плеяди діячів суспільної думки та історичної науки Росії й України XVIII–XIX ст., біографії яких залишалися недостатньо вивченими. Це, насамперед, І. М. Болтін, О. С. Гангелов, О. І. Герцен, М. М. Дружинін, А. С. Кайсаров, В. Н. Каразін, М. М. Карамзін, В. О. Ключевський, Я. П. Козельський, В. В. Пассек, В. В. Попугаєв, О. М. Радищев, М. М. Сперанський, В. М. Татищев, П. А. Словцов, А. Л. Шльоцер, Д. І. Яворницький та ін. Наголосимо, що А. Г. Болєбрух є співавтором першої капітальної монографії про життя та діяльність визначного громадського і державного діяча кінця XVIII – першої чверті XIX ст., засновника Харківського університету В. Н. Каразіна (2005) [4].

Кожній із вказаних постатей Анатолій Григорович у різний час присвятив принаймні одну статтю аналітичного характеру. Список показовий ще й тому, що у ньому присутні не тільки так звані «канонічні» фігури вітчизняної історіографії, а і ряд діячів, які знаходились на периферії дослідницьких інтересів. Праці ювіля-

ра дають можливість адекватно встановити місце цих персонажів у вітчизняному історіографічному процесі.

А. Г. Болебрух полюбляє досліджувати маловивчені теми на перетині історії, літератури, культурології та інших галузей наук. Зокрема, помітну увагу він приділяє проблемі пошуків соціального ідеалу кращими мислителями України та Росії на різних історичних етапах, передусім у «своїх» XVIII–XIX ст. Така дослідницька траєкторія, на наш погляд, логічно впливала із загальної атмосфери становища інтелігенції в СРСР 1960–1980-х рр. і була значною мірою обумовлена інтелектуально-філософськими пошуками пізнього радянського суспільства.

Новаторським підходом і концептуальною свіжістю відзначаються дослідження А. Г. Болебруха та його учнів, присвячені методології й методиці аналізу джерел з історії суспільної думки. Окремою «гілкою» такого роду студій є проблема вивчення художньої літератури з позицій історичного джерелознавства. У першу чергу аналітичній реконструкції була піддана художня проза XVIII–XIX ст. Серед робіт з цієї теми виділимо статті: «Художня література в джерелознавчому аспекті» (1997) [22], «Державное величие и человеческая судьба («Медный всадник» А. С. Пушкина и его источниковая значимость)» (2006) [5], «Російське суспільство кінця XIX ст. у чеховській інтерпретації» (2008) [20] та ін.

Одним з пріоритетних напрямів наукових досліджень А. Г. Болебруха стало селянське питання і спроби його розв'язання в російській та українській суспільній думці XVIII–XIX ст. У низці статей та розділів монографій науковець глибоко вивчив ставлення до селянського питання основних течій тогочасної суспільної думки.

Слід зазначити, що в діяльності А. Г. Болебруха органічно поєднуються наукова та виховна функції. Велику увагу він приділяє аксіологічній складовій у діяльності історика. Думається, саме таким широким діапазоном фахових інтересів і викликана поява серії його есе, науково-публіцистичних статей, де порушуються наболілі питання розвитку історичної науки, еволюції історичної самосвідомості наших сучасників.

З кінця 1980 – початку 1990-х рр. А. Г. Болебрух у своїх публікаціях активно і твердо відстоює комплексний підхід до розробки та реалізації наукової концепції гуманізації освіти, позиціонуючи себе одним із безкомпромисних борців з кон'юнктурою в сучасній історичній науці, сміливим критиком «довколанаукової» історіографії й різновидів сучасної історичної міфології. Ряд статей вченого («Историческая наука и политика» (1999) [7], «История как приращение культуры» (2001) [9], «Методология истории: поиск новых основ» (2000, в соавторстве с В. К. Якуниным) [13], «История истории: муки повторной самоидентификации» (2008) [8]) віддзеркалюють його кроки у пошуках нового теоретико-методологічного підґрунтя функціонування історичної науки в сучасному соціокультурному просторі.

У численних публічних виступах, статтях-есе А. Г. Болебруха відчувається гострий біль з приводу невідвратної втрати частини нашої багатой культурної спадщини у пострадянські часи. Історик при цьому не тільки констатує наявність тривожної тенденції, а й пропонує конкретні шляхи виходу із ситуації культурного нігілізму і не лише стосовно історичної науки та освіти, але й узагалі щодо пострадянського соціуму в цілому. Спеціальні його роботи останніх років (причому, «Вавілонський синдром, або Один розум – добре, а два?.. (історіософська рефлексія над сучасністю)» (2008) [3] та ін.) присвячені загальним філософським роздумам про культурні виклики сучасності й про їхній вплив на інтелектуальне середовище, на світосприйняття і культуру поведінки сучасної людини.

Опубліковані праці А. Г. Болебруха відзначає яскравий авторський стиль, який увібрав у себе енергетику видань російських та українських авторів епохи Просвітництва і теоретико-методологічний інструментарій сучасного високо-

класного фахівця-історика. Відмітною рисою наукових та публіцистичних розвідок Анатолія Григоровича є також відсутність стильової й термінологічної еkleктики, досить характерної для нинішньої історіографічної ситуації. Про рівень якісних параметрів його робіт свідчить хоча б той факт, що чимало з них друкувалися у солідних періодичних наукових виданнях Києва, Харкова, Одеси, Москви, Мінська, Тбілісі, Новосибірська, Катеринбурга, Саратова, Воронежа, Твері та інших провідних центрів історичної науки і освіти.

На рубежі 1980 – 1990-х рр. в епіцентр чи не найактуальніших завдань історичної науки висунулася така надчутлива суспільно значуща проблема, як активізація історико-краєзнавчих досліджень, формування нових теоретико-методологічних засад вивчення локальних аспектів історичного процесу. А. Г. Болебрух активно включився в цю важливу роботу у Придніпров'ї як на рівні практичного розв'язання окремих питань її організаційного забезпечення, так і кваліфікованого наукового осмислення. У 1987 р. він за рішенням облвиконкому був затверджений керівником авторського колективу з написання статей для «Зводу пам'яток історії та культури Дніпропетровської області». Роботу було виконано, зібрання пам'яток підготовлено, але, на превеликий жаль, через незалежні від науковців причини початку 90-х рр. воно так і не вийшло.

У 1990 р. з ініціативи А. Г. Болебруха, як уже зазначалося, була створена науково-дослідна лабораторія «Історія Придніпровського регіону» в структурі історичного факультету. Цей підрозділ (а його незмінним науковим керівником й дотепер є сам Анатолій Григорович) відіграв досить помітну роль у справі інституціоналізації історико-краєзнавчого руху на Придніпров'ї в період становлення української державності.

Близько двох десятиліть у сфері наукової уваги А. Г. Болебруха перебуває історико-урбаністична проблематика. Особливий акцент при цьому зроблений на системне вивчення історії Дніпропетровська. Не випадково професор став ініціатором і натхненником створення двох фундаментальних праць з історії міста, які побачили світ з початку нового тисячоліття – «Дніпропетровськ: віхи історії» (2001) та «Історія міста Дніпропетровська» (2006), ознаменувавши завершення важливого етапу в організації історико-урбаністичних студій у нашому краї.

Адже не секрет, що донедавна минуле Катеринослава–Дніпропетровська залишалося менш вивченим, ніж інших великих міських центрів Півдня і Сходу України (Харків, Одеса та ін.). Це пов'язано щонайперше з серйозними прогалинами у формуванні та збереженні джерельної бази на місцях, з одного боку, і взагалі відсутністю традиції локально-історичних досліджень у регіоні протягом ХІХ–ХХ ст. – з іншого. Особливо гостро постала проблема відсутності концептуальних робіт, присвячених історії Катеринослава–Дніпропетровська, в яких би не тільки спорадично висвітлювалися окремі віхи її минувшини, а й визначалися шляхи виходу на омріяні висоти. Обидві згадані монографії значною мірою вирішують це завдання, демонструючи схожість методологічних і концептуальних підходів щодо історії генезису та формування міста Дніпропетровська, а також спадкоємність і стабільність авторського колективу, очолюваного в обох випадках А. Г. Болебрухом.

Перша робота «Дніпропетровськ: віхи історії» [24] задумана й реалізована як науково-популярний нарис, який охоплює минуле ареалу сучасного Дніпропетровська від стоянок первісної людини до початку формування сучасного мегаполіса. З моменту своєї появи на полицях книгозібрань праця користується підвищеною увагою мешканців міста.

Книга «Історія міста Дніпропетровська» [29] являє собою першу синтетичну монографію, де системно представлені всі етапи виникнення, формування та розвитку Дніпропетровська. Новаторськими (з погляду попередніх етапів вивчення історії Дніпропетровська) є сама її ідея, структура, спосіб подачі фактичного ма-

теріалу. Особливо звертає на себе увагу введення до наукового обігу маси раніше маловідомих чи недоступних джерел, у першу чергу архівних.

Слід зазначити також, що А. Г. Болебрух зробив помітний внесок у вивчення історії вищої школи Придніпров'я, передусім свого рідного університету. Так, він фактично очолював підготовку перших двох видань історії Дніпропетровського університету (1988, 1993) [23, 26], а потім як співавтор брав найактивнішу участь в структурній модернізації та інформаційному доповненні двох наступних (2003, 2008) [27, 28].

Загалом за майже піввіковий період свого життя в Дніпропетровському університеті (саме так, бо він в ньому дійсно живе, а не просто «працює») А. Г. Болебрух повною мірою реалізував себе як всебічно обдарована особистість, як талановитий учений-історик і самотутній педагог, котрий зумів органічно поєднати різноманітну науково-дидактичну, активну організаторську та просвітницьку діяльність. При цьому зірок з неба він, звісно, не хапав, а, як кажуть, сотворив себе сам, своєю працелюбністю, цілеспрямованістю, відповідальним ставленням до справи. Ніби про нього відома грінченкова фраза «більше працював, ніж жив». Якраз щоденна наполеглива праця у поєднанні з природною мудрістю, щирістю, відкритістю, тверезою самооцінкою власних дій та вчинків підіймали його до заслужених висот у професійній кар'єрі, до визнання в науково-освітянських колах України, Росії.

Секрет же творчого самоствердження цієї колоритної, креативної постаті дуже простий: як зауважує сам Анатолій Григорович, він завжди намагався твердо дотримуватись у житті правила, сформульованого ще у XVIII ст. видатним українським мислителем Григорієм Сковородою: неодмінною умовою щастя є пізнання людиною самої себе та вибір «сродного труда» [21]. На жаль, у реальному житті це вдається далеко не кожному, особливо віднайти «сродний труд», тобто професію за уподобанням. Нашому ювіляру – вдалося, оскільки з часів студентської юності чітко спроектував свій життєвий і професійний азимут й неухильно слідував ним, зберігаючи при цьому вірність *Alma mater*. «Все моє свідоме життя, майже півстоліття, – підкреслює професор, – пов'язане з Дніпропетровським університетом... Навіть особисте життя склалося в стінах рідного вузу, де я зустрів студенткою багато років тому свою теперішню і єдину дружину» [21]. Відтак, він може вповні вважати себе людиною щасливою, успішною.

За багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність А. Г. Болебрух удостоєний низки високих нагород: почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України» (1993), нагрудних знаків «За отличные успехи в работе» Державного комітету СРСР з народної освіти (1978), «За наукові досягнення» Міністерства освіти і науки України (2009), почесних медалей «За вірну службу рідному місту» (2006), «За вірну службу ДНУ» (2008) та ін. У 1999 р. обраний дійсним членом Української академії історичних наук. Має численні подяки, грамоти Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України, регіональних властей та керівництва ДНУ.

Насамкінець хочеться щиросердно привітати високоповажного ювіляра, надійного друга і вимогливого колегу зі знаменною подією й побажати міцного здоров'я, щастя, благополуччя, збереження життєдайної сили духу та сили волі, потужної інтелектуальної енергетики, нових творчих здобутків на ниві улюблених справ. Щоб і надалі ще багато років міг упевнено крокувати по життю у гармонії з природою, оточуючими, самим собою, дивувати і дарувати людям добро, щоб надовго залишалось гострим перо і, як говориться, – *Nulla dies sine linea*...

Бібліографічні посилання

1. Болебрух А. Г. А. Н. Радишев о положении печати в царской России / А. Г. Болебрух // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения : сб. науч. тр. / отв. ред. В. Я. Борщевский. – Д., 1977. – С. 43–52.

2. **Болебрух А. Г.** Борьба русского самодержавия с передовой общественно-политической мыслью второй половины XVIII в. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «История СССР» / А. Г. Бoleбрух. – Д., 1972.
3. **Болебрух А. Г.** Вавилонський синдром, або Один розум – добре, а два?.. (Історіософська рефлексія над сучасністю) / А. Г. Бoleбрух // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія Історія та археологія / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2008. – Вип. 16. – С. 214–219.
4. **Болебрух А. Г.** Василь Назарович Каразін. 1773–1842 / А. Г. Бoleбрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін. – Х., 2005.
5. **Болебрух А. Г.** Державное величие и человеческая судьба («Медный всадник» А. С. Пушкина и его источниковая значимость) / А. Г. Бoleбрух // Праці гістарычнага факультэта : навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2006. – Вип. 1. – С. 185–188.
6. **Болебрух А. Г.** Из истории назначения цензоров в России / А. Г. Бoleбрух // Сб. науч. ст. аспирантов кафедры истории СССР и УССР / отв. ред. Д. П. Пойда. – Д., 1971. – С. 119–125.
7. **Болебрух А. Г.** Историческая наука и политика / А. Г. Бoleбрух // Грані. – 1999. – № 2. – С. 5–9.
8. **Болебрух А. Г.** История истории: муки повторной самоидентификации / А. Г. Бoleбрух // Харк. історіографічний збірник : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Посохов (відп. ред) та ін. – Х., 2008. – Вип. 9. – С. 4–14.
9. **Болебрух А. Г.** История как приращение культуры / А. Г. Бoleбрух // Вісник Дніпропетр. ун-ту: Історія та археологія / редкол.: А. Г. Бoleбрух (відп. ред.) та ін. – Д., 2001. – Вип. 6. – С. 3–9.
10. **Болебрух А. Г.** История общественной мысли XI – начала XIX вв. / А. Г. Бoleбрух. – Д., 1993.
11. **Болебрух А. Г.** Крестьянский вопрос в общественной мысли России конца XVIII – начала XIX в. : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук : спец. 07.00.02 «История СССР» / А. Г. Бoleбрух. – М., 1989.
12. **Болебрух А. Г.** Критика феодально-крепостнического строя в трудах русских и украинских просветителей XVIII – начала XIX века / А. Г. Бoleбрух. – Д., 1988.
13. **Болебрух А. Г.** Методология истории: в поисках новых основ / А. Г. Бoleбрух, В. К. Якунин // Грані. – 2000. – № 2. – С. 3–10.
14. **Болебрух А. Г.** Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.) / А. Г. Бoleбрух. – Д., 2008.
15. **Болебрух А. Г.** Передовая общественно-политическая мысль второй половины XVIII века и царизм / А. Г. Бoleбрух. – Д., 1979.
16. **Болебрух А. Г.** Передовая общественно-политическая мысль России и Украины (от Радищева до декабристов) / А. Г. Бoleбрух. – Д., 1987.
17. **Болебрух А. Г.** Проблемы отечественной истории в русской журналистике первой половины XIX века / А. Г. Бoleбрух, В. И. Шевцов. – Д., 1982.
18. **Болебрух А. Г.** Продворянская направленность цензурного законодательства в России XVIII в. / А. Г. Бoleбрух // Некоторые проблемы социально-экономического и политического развития Украинской СССР : сб. науч. тр. / отв. ред. Д. П. Пойда. – Вип. 3. – Д., 1972. – С. 130–137.
19. **Болебрух Анатолій Григорович** // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара : бібліограф. довідник / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Д., 2008. – С. 55–56.
20. **Болебрух А. Г.** Російське суспільство кінця XIX ст. у чеховській інтерпретації / А. Г. Бoleбрух // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України : зб. наук. пр. / редкол.: О. І. Журба (відп. ред.) та ін. – Д., 2008. – С. 13–22.
21. **Болебрух А. Г.** Університет – доля моя! / А. Г. Бoleбрух // Дніпропетровський університет. – 2008. – 14 жовт.
22. **Болебрух А. Г.** Художня література в джерелознавчому аспекті / А. Г. Бoleбрух // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Мова науки. Термінологія : зб. наук. пр. / редкол.: А. Г. Бoleбрух (відп. ред.) та ін. – Д., 1997. – С. 88–97.
23. Днепропетровскому государственному университету – 70 лет / под общ. ред. В. Ф. Приснякова. – Д., 1988. Дніпропетровськ: віхи історії / упоряд. А. Г. Бoleбрух, С. А. Квітка; редкол.: С. А. Квітка (гол. ред.) та ін. – Д., 2001.

24. Доктор історичних наук, професор Анатолій Григорович Болебрух (до сорокаріччя наукової діяльності) // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. : зб. наук. пр. / за ред. О. І. Журби. – Д., 2009. Вип. 3: На пошану професора Анатолія Григоровича Болебруха. – С. 12–34.
25. Історія Дніпропетровського університета / редкол.: В. Ф. Присняков (отв. ред.) и др. – 2-е изд., испр. и доп. – Д., 1993.
26. Історія Дніпропетровського національного університету / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Д., 2003.
27. Історія Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара / редкол.: М. В. Поляков (голова) та ін. – 4-тє вид., перероб. і доп. – Д., 2008.
28. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д., 2006.
29. Історія суспільної думки України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Хрестоматія / укл. А. Г. Болебрух. – Д., 1994.
30. Кандидатські дисертації, захищені під керівництвом професора А. Г. Болебруха. Докторські дисертації, виконані при консультуванні професора А. Г. Болебруха // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. Вип. 3. – С. 47–48.
31. Пам'ятки суспільної думки України (ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.): Хрестоматія / редкол.: А. Г. Болебрух (відп. ред.) та ін. – Д., 1995.
32. **Різниченко Д.** Бути деканом нелегко / Д. Різниченко, О. Якименко // Ми – з класичного університету. Дніпропетровський національний: час, події, люди / за заг. ред. М. В. Полякова. – 2-ге вид., доп., перероб. – Д., 2008. – С. 15–17.
33. Список наукових праць доктора історичних наук, професора Болебруха А. Г. // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. Вип. 3. – С. 35–46.
34. 300 исторических анекдотов / сост. А. Г. Болебрух. – Д., 1992.

Надійшла до редколегії 12.03.2010.

УДК 94: 378.1 (477.63)(092)

О. І. Журба

Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара

ДО ЮВІЛЕЮ ІРИНИ ФЕДОРІВНИ КОВАЛЬОВОЇ

Присвячено 80-річному ювілею одного з провідних археологів України, професору Ірині Федорівні Ковальовій. Оглянуто основні віхи творчої біографії та внесок ученого у розвиток науки та освіти в Дніпропетровському університеті.

Ключові слова: археологія, Дніпропетровський університет, розкопки, історія науки та освіти.

Посвящено 80-летнему юбилею одного из ведущих археологов Украины, профессору Ирине Федоровне Ковалёвой. Представлены основные вехи её творческой биографии, вклад ученого в развитие науки и образования в Днепропетровском университете.

Ключевые слова: археология, Днепропетровский университет, раскопки, история науки и образования.

The text is devoted to the eightieth anniversary of one of the leading archeologists of Ukraine, professor Iryna Fedorivna Kovaliova. Main landmarks of the biography and contribution of the scholar to scientific and educational development of Dnipropetrovsk university are considered.

Key words: archeology, Dnipropetrovsk university, excavations, history of science and education, I. F. Kovaliova.

Майбутній дослідник історії науки та освіти, розмірковуючи над когнітивними, соціокультурними, суспільно-політичними та інституціональними передумовами процесу професіоналізації історичного знання в регіональному контексті,